

ANADOLU'DA KEÇECİLİK

MUSA SEYİRCİ*

AHMET TOPBAŞ**

Yün gibi keratin yapılı deri ürünü hayvan liflerin dış tabakasını meydana getiren pullu hücrelerin nem, ısı, basınç ve hareket etkisinde birbirlerine çözülmeyecek şekilde kenetlenmesinden elde edilen, atkısız- çözümsüz tekstil örneklerine "keçe" denir. Gerek el sanatları çerçevesinde, gerekse sanayide keçe yapımında; kıl, bitkisel lifler, asbest gibi mineraller ve anorganik elyaf- lar kullanılırsa da, keçenin tercih edilen ana ham maddesi yündür. Ülkemiz, dünyanın önde gelen koyun üreticisi ülkelerinden birisidir. Bu sebeple, yünden üretilen ürünler için yeterli düzeyde yün üretimi yapılmaktadır. Bir başka söylemle ; ülkemiz, keçecilik için gerekli olan ham madde yönünden hazır ortama, köklü geleneklere ve geniş bir hayvancılık kültürüne sahiptir.

Günümüzde giderek kullanımdan kalkan, tabiat ile içiçe yaşayan insanların günlük hayatlarının ayrılmaz bir parçası olan keçeyi, yüzlerce yıl konar-göçer yaşayan Türkler, göçebe kültürünün engin deneyimi ile yerleşik düzene geçtikten sonra da üreterek, çok değişik alanlarda, çadırının tabanına yaygı, yeni doğan bebeğine kundak, topak evine, alacağına dam, ürününe çuval, çobanının sırtına aba, kepenek, ayağına çizme, başına külâh, atına terki, yatağına-tabutuna örtü olarak kullanmıştır.

Günümüzde de üretim biçiminin ve kullanılış yerlerinin değişmiş olmasına karşın, keçenin kullanılmasına yaygın bir biçimde devam edilmektedir. Çünkü, keçe soğuk geçirmez, su geçirmez ve sıcak tutar. Özellikle, göçebe topluluklarda, kısa sürede ve kolayca yapılması sebebiyle uzun bir zaman vazgeçilmez bir doku olarak kullanılmıştır.

Keçenin insanoğlu tarafından ilk kez nerede, nasıl yapıldığı ve kullanıldığı konusunda kesin bilgi sahibi değiliz. Çeşitli kaynaklardan edinilen bilgiler, keçe kullanımının Bronz Çağı'ndan daha öncelere dayandığını göstermektedir. Elimize geçen yazılı kaynaklar, Çin'de keçe kullanımının M.Ö. 2300 yıllarına kadar indiğini göstermektedir. Bir çok bilim adamı ve araştırmacı tekstil konusunda yaptıkları çalışmalarda, keçenin tekstilin ilk örneği olduğu konusunda birleşmektedirler. Bazı bilim adamları keçenin, ik-

* Arkeolog, Araştırmacı, Yazar, Atatürk Kültür Merkezi Haberleşme Üyesi.

** Antalya İl Kültür Müdürü.

lim özellikleri nedeniyle, ilk kez Orta Asya'da üretilmiş olabileceği görülmüştür.

Ancak, tarih içinde aşağı yukarı birbirine yakın zamanlarda ve ayrı ayrı yerlerde görülmüş olması vatanının tam olarak belirlenememesine sebep olmaktadır.

Bize göre; keçe, genel olarak soğuk iklimin egemen olduğu, postlu hayvanların yaşadığı bölgelerde, hayvanların barınaklarında, söz konusu hayvanların postlarından dökülen yünlerin üzerine yatmaları sırasında, terleri, ısıları, ağırlıkları ve hareketlerinin etkisi sonucunda ortaya çıkan ortamda, yün liflerinin birbirine geçmesi ile tabii olarak meydana gelen dokunun insanlar tarafından bulunması ve toplanarak kullanılması sonucunda öğrenilmiş, daha sonra hayvanların evcilleştirilmesi ile üretilmeye başlanmış ve giderek geliştirilmiş olmalıdır.

Yaptığımız kaynak araştırmalarında, Anadolu'da en eski keçe sözcüğüne ve keçenin kullanıldığına Hitit kanunları ile M.Ö.1200-1100 yıllarında yapılan Troya savaşlarını konu alan, Anadolu'lu Homeros'un *İliada* adlı eserinin onuncu bölümünde rastlıyoruz. Çok gelişmiş olarak *İliada*'da kullanılmış olduğu görülen keçenin kesinlikle öncesi olmalıdır.

Nitekim, tarih boyunca Anadolu ile sıkı ilişkileri olan Sümerlerde de keçenin yapılmış ve kullanılmış olduğunu Eski Babil Kralı Hammurabi'nin kanunlarında keçe ile ilgili maddelerin yer almasından anlıyoruz. Kanunun 274. paragrafında ;

"Eğer bir adam, bir zanaatkârı kiralarsa emeği karşılığı günde x x, 5 dane ağırlığında gümüş, bir keçecinin emeği karşılığı 5 arpa danesi ... gümüş verilecektir."

Görüldüğü üzere, bu kanun maddesinde keçeci sözcüğü geçmektedir.¹

Anadolu'da yaşamış uygarlıklardan Hititler'in kabartmalarında betimledikleri tanrıların ve soyluların başlarında bulunan, Mevlevi sikkeleri ile Osmanlı keçe başlıklarını andıran serpuşları, keçeden yapılmış olmalıdır. Hititlerin keçeyi ve keçeciliği çok iyi bildiklerini, yaygın bir biçimde kullandıklarını, yasalarında keçe ile ilgili maddelerin bulunmasından anlıyoruz.²

Keçeden yapılmış Hitit başlıkları, daha sonra biçim değiştirerek, Frig başlığı biçiminde ve pileus adı ile uygarlık tarihinde yerini almıştır. Antik dün-

¹ Henri Limet, *Les Chemat Du Commerce Néo-Sumerien*, 39, Iraq -1977, p. 51-58.

² Fioella Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev: Prof. Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU, *İtalyan Kültür Heyeti, Arkeoloji Araştırmaları Bölümü*, Ankara 1992, s. 165 (24), 185 (29), 270 (176 B -186), 281 (200).

yada hemen hemen tüm Attis heykel ve kabartmaları Frig başlığı giymiş olarak yapılmışlardır. Frig başlığına en güzel örnek Afyonkarahisar Müzesi'ndeki 1908 envanter nolu Tanrı - Kral Midas heykelinin başlığıdır. Antik dönemde Anadolu'da gerek Grekler'de, gerekse Romalılar'da çok yaygın olarak keçeden yapılmış eşyaların kullanıldığını yazılı kaynaklar ile resim ve heykel sanatı örneklerinde görmekteyiz.

Keçenin gelişmiş maddî örneklerini, Rus arkeologları Rudenko, Grjasnow ile Kiselev ve Kozlof tarafından Altay Dağları'nda yapılan ve M.Ö. V-I. yüzyıllar arasına tarihlenen, NON-ULA, PAZIRIK kurganlarında yapılan kazılar sonucunda ele geçen buluntular arasında görüyoruz. Mezarların içinin su dolarak buz tutması, söz konusu keçelerin 2000 yıl bozulmadan sağlam olarak günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Kurganlarda ele geçen ve Hermitage Müzesi'nde sergilenen applike süslü, teknik açıdan son derece gelişmiş olarak yapılmış olan bu keçeler, keçenin ve keçe sanatının Orta Asya'da M.Ö. 500 yıllarında bile çok eski bir geçmişinin olduğunu ve tarihinin çok daha eskilere dayandığını göstermektedir.³

Atlı bozkır kültürüne sahip Türkler, günlük hayatında kullandığı birçok eşyada, ellerinin altında bol miktarda bulunan koyun yününden yaptıkları keçeyi kullanmışlardır. Ayrıca, keçeden yapılmış eşyaların bir çoğu da kutsallık taşır. Tarih boyunca, Çinli yazarlar Türkler'in keçeyi bol miktarda üreterek komşularına sattıklarını ve bir çok alanda kullandıklarını, hatta ölen yakınlarının ruhlarını temsil eden idol biçimli keçe heykelcikler yaptıklarından söz ederler. Bu kutsal eşyalar arasında; ataların ruhlarını temsil eden keçe heykelcikleri, tözleri, kağanın tahta çıkması sırasında tahtın üzerine konduğu keçeyi ve şamanın göğün dokuzuncu katına çıkışını simgeleyen üzerinde dokuz kez döndürüldüğü keçe örtüyü sayabiliriz.

Oğuzların XI. yüzyılda koyunun yanısıra keçe de sattıklarını, Göktürklerin keçeden yapılmış giysiler giydiklerini ve keçe evlerde oturduklarını biliyoruz.⁴ Tarih boyunca Orta Asya'da Türk toplumları tarafından kullanılan keçe ev, günümüzde Türk Cumhuriyetinde halen kullanılmaktadır. Keçeden

³ Ayten Sürür, *Türk Süsleme Sanatı*, Ak Yayınları, İstanbul 1976, s. 11;

Nejat Diyarbakirli, *Hun Sanatı*, (Keçe sözcüğünün geçtiği s.22'ye bakınız), Devlet Kitapları, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları 196, İstanbul 1972, s. 143-144.

Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, T. C. Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, VII. Dizi, T. T. K. Basımevi, Ankara 1984, s. 60.

Belzan Tavaslı, *Konya'da Keçecilik Sanatı*, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Ens. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1992, s. 8.

⁴ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı* (13. Yüzyıl Sonuna Kadar), Başbakanlık Basımevi, Yayın No: 519, Ankara 1982, s. 65.

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 7*, K. B. Yayınları: 638, Kültür Eserleri Dizisi : 46, Ankara 1991, s. 366 .

Abdülkadir İnan, "(Ongun) ve (TÖS) Kelimeleri Hakkında", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*, sayı II, Ankara 1934, s. 280, Dip not 6.

yapılmış bu evleri Anadolu'da, "**topak ev-oba**" adı ile Türkmenler XX. yy.'ın ortalarına kadar yaylalarında kullanmışlardır. Günümüzde ise, topak evin daha basit biçimi olan "**alacık-alayçık-aleyçik**" kullanılmaktadır.

Keçe sözcüğünü, M.S. XI. yüzyılda yaşayan Kaşgarlı Mahmut'un, ölüm-süz eseri olan *Divan-ü Lugat-it Türk*'de Oğuzca **kidhiz** olarak görüyoruz.⁵ Diğer Türk lehçelerinde; **kiyiz, keça, kiğiz, kiyiz -kiygiz**, Türkmen ve Anadolu Türk lehçesinde ise **keçe** biçiminde yer aldığını görmekteyiz. Tarih boyunca, Çinli yazarlar Türkler'in keçeyi bol miktarda üreterek komşularına sattıklarını ve bir çok alanda kullandıklarını, hatta ölen yakınlarının ruhlarını temsil eden idol biçimli keçe heykelcikler yaptıklarından söz ederler.⁶ Daha sonraki yüzyıllarda söylenmiş olan, Dede Korkut öykülerinde de keçe sözcüğüne sıkça rastlanır.

En eski el sanatlarından ve zanaatlarından biri olan keçecilik, **-Anadolu'nun Türklerin eline geçmesinden sonra da-** Türklerce ata sanatı olarak Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde sürdürülmüş.⁷ Ahilik teşkilatı ile diğer sanat ve zanaatlarda olduğu gibi bir takım kurallara bağlanarak, devlet tarafından fermanlar ve kanunnâmelerle korunmuş, yörelere göre de birbirinden farklı gelenek ve görenekler edinmiştir.⁸

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve imarında büyük görevler üstlenen Selçuklu Sultanı Uluç Keykubat, askerinin kılık-kıyafetine de bir düzen getirmek istemiş ve bu amaçla bir örnek keçe başlık kullanarak askerinin hepsinin aynı biçimde görünmesini sağlamıştır.

Osmanlı Beyliği'nde ilk kez üsküf denilen keçe başlığı, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa giymiştir. Süleyman Paşa, Konya'daki Mevlevî tarikatının kurucusu Celâleddin Rumî ile konuşurken, Rumlara karşı yapacağı savaşta başarılı olması için kendisine duâ etmesini ister. O zaman, Mevlânâ Celâleddin Rumî, Süleyman Paşa'nın başına, bunlardan bir tane gümüş işlemelisini giydirerek, Kuran'dan çeşitli âyetler okur ve her adımda muzaffer olacağını söyler. Bunun üzerine, Süleyman Paşa da, subayları ve askerleri için aynı biçimde başlıklar yaptırılması buyruğunu verir. Böylece, Yeniçeri başlığının kullanımına adım atılmış olur.

⁵ Kaşgarlı Mahmut, (Çeviren: Besim ATALAY), *Divan-ü Lugat-it*, cilt III, T.D.K., Ankara-1941, s. 219.

⁶ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ana Yayınları No: 1, 1980, s. 43.

D. W. Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, Çev: Nimet ULUÇTUĞ, Bir Kaynak Kitabı,, T.T.K. Y, VII. Seri, No : 9, Ankara-1942, s. 87.

⁷ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, K. ve T. B. Y : 614, Kültür Eserleri Dizisi :44, Ankara-1985, s.60, 103.

⁸ Keçeci Orhan PATOĞLU , Ar. A.TOPBAŞ, 05 Kasım 1982, Akhisar.

Keçeci Şükrü KOCATAŞ , Ar. A. TOPBAŞ, 02 Mart 1982, Afyonkarahisar.

Keçeci Hacı Nuh Naci ŞAPÇIOĞLU , Ar. A.TOPBAŞ, 19 Nisan 1982 , Konya.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde orduda, Yeniçerilerin giysilerinde, başlığından tutun da ayakkabısına kadar birçok yerde keçenin kullanıldığını, hatta talimlerini bile ıslak keçeyle pala sallayarak yaptıklarını biliyoruz. Yeniçeriler, Ahilere özgü olan, ilk kez Orhan Bey'in padişahlığı döneminde kullanılmaya başlanılan, beyaz keçeden yapılmış "börk" giyerlerdi. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, börk adı verilen keçe başlıklar, Yeniçeri ocağının ananesine göre Bilecik'te yapılıyordu. İstanbul'un fethinden bir süre sonra, Yeniçeri ocağı denetiminde Aksaray'da, bugün Keçeciler adıyla tanınan yerde yapılmaya başlandı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde tahta çıkan her padişah tarafından yayınlanan kanunnâmeler ile Yeniçeri kanunlarında (Kavanin-i Yeniçeriyân) keçenin nitelikleri ve fiyatlarını belirleyen maddeler ile kullanım biçimlerini düzenleyici maddeler yer almıştır.⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda sefere çıkan ordunun arkasından Fütüvvet teşkilâtınca Ahiler arasından seçilerek görevlendirilmiş meslek erbabları gider, ordunun konduğu yerde gerekli onarımları yaparlar, eksiklikleri tamamlarlardı. Bu meslek erbablarının içinde keçeci esnafı da bulunurdu.¹⁰

Keçenin tarih boyunca önemli kullanım alanlarından birisi de askerliktir. Türkiye Cumhuriyeti ordularının donatımında da keçenin önemli bir yeri vardır. Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'ndeki savaşları kazanmamızda Anadolu'nun yaylalarının aşırı soğuğundan askerlerimizi koruyan, Afyonkarahisarlı keçeci ustalarının yaptığı, keçelerin büyük payı görülür. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak 1960'lı yıllara kadar tarım ve ulaşım çoğunlukla hayvanlar aracılığı ile yapılmıştır. Hayvan koşum takımlarında keçe vazgeçilemez bir malzeme olarak kullanılmasından dolayı, keçecilik de önemli bir zanaat ve sanat dalı olma halini sürdürmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti, 1960'lı yılların sonuna kadar ordusunda süvari sınıfı bulundurmuş ve dolayısıyla bu sınıfın atlarının koşum takımlarında keçe kullanmış, ayrıca karlı bölgelerde askerlerine keçe çizme giydirmiştir. Resmî kurumların ve ordunun kullandığı keçeleri ihale yöntemi ile yaptırmış olduğunu gazetelere verilen açık eksiltme ilânlarından öğreniyoruz.

KEÇECİ DÜKKÂNI

Klâsik keçeci dükkânı genellikle 3-3.5 metre cepheli, birbirine bitişik iki katlı, derinlemesine ince-uzun plânlıdır. Hamamda pişirme geleneği olan ve soğuk iklime sahip merkezlerde, dükkânın önü kapalıdır. Bu tür dük-

⁹ Ahmet Akagündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 9 cilt, 3. Kitap- Fey Vakfı Yayınları, İlmî Araştırmalar Serisi No: 1, Haziran, İstanbul 1991, s. 165.

¹⁰ Reşat Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, Koçu Yayınları, Nurgök Matbaası, İstanbul 1964.

kânların cephesinde , kapı ile, yerden bir metre yükseklikte bir veya iki pencere vardır. Pencerele, çoğu zaman açık olup, arkasında bir kişinin oturabileceği genişlikte bir sedir bulunmaktadır. Bu sedirde dükkânın ustası oturur ve işleri yönetirken yünlerin ayıklanması işlemini yapar. Alış - veriş iyi havalarda dükkânın önünde yapılır . Hamamda pişirme geleneği olmayan ve ılıman iklime sahip merkezlerde ise dükkânın önü bütünüyle açıktır.

Hamamda pişirme geleneği olan merkezlerde dükkânlar loş ve nemli olup, toprak tabanlı kâgir yapılarıdır. Toprak taban iki yılda bir defa kazılarak bol su ile ıslatılıp çığnenir ve mala ile düzeltilerek, sert ve düzgün zemin elde edilir. Tabanın toprak yapılmasının sebebi toprağın yumuşak olması, soğuğu daha az geçirmesi ve kalıba dökülen suyun fazlasını emmesidir. Hamamda pişirme geleneği olmayan merkezlerde ise, taban tahta döşelidir. Ancak, zaman içinde dövme ve pişirme makinelerinin kullanımının yaygınlaşması sonucunda toprak ve tahta tabanlar yerini beton zemine bırakmışlardır. Genel olarak, dükkânların içinde, bir yanda atılmaya hazır yünlerin bulunduğu çuvallar , bir diğer yanda atılmış yünler, duvarda hallaç yağı ve askısı ile piri belirten;

" Her seherde Besmele ile açılır dükkânımız

Hazreti Ebu Sai'tir primiz üstadımız." 11

yazısı veya benzeri bulunan levha, raflarda diğer araç -gereçler (terazi, gramlar, metre, rende, yanbaş değneği vb.)bulunur. Keçecinin ekonomik gücüne ve dükkânın büyüklüğüne göre, 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlanılan, tepme ve pişirme makineleri ile pişirme makinesinin bir parçası olan ısıtma sistemi dükkânın uygun yerlerine yerleştirilmiştir. Daha çağdaş dükkânlarda ise ustanın oturduğu baş köşeye yakın bir yere bir masa , birkaç sandalye veya oturak konulmuştur. Dükkânın ikinci katına - varsa- tarak makinesi ve hazırlanmış yünler ile daha önce yapılmış ve sahipleri tarafından alınmayı bekleyen hazır keçeler konulmuştur. Dükkânın ikinci katı yoksa keçe yapılmak üzere hazırlanmış yünler ile yapılmış keçeler tavan arasında saklanmaktadır .

KEÇE ÜRETİM MERKEZLERİ

Bu gün, bütünüyle yerleşik konuma geçmiş Türk toplumu, göçer sanatı sayılabilecek keçeciliği -hayvancılıktan vazgeçemediği için- devam ettirmektedir. Yerleşik konuma geçmeden önce her boyda, oymakta, aşirette keçe, toplumun kendi bireylerince üretilirken, yerleşik konuma geçildikten sonra, keçecilik bir meslek dalı haline gelmiş ve yerleşim yerlerinde keçeciler sokağı, keçeciler arastası, keçeciler çarşısı oluşmuştur.

¹¹ Nail Tan, "Türk Halk Edebiyatında Ticarî Şiirler", *Size Dergisi*, sayı 66, İstanbul 1982, s. 7.

Günümüzde, giderek azalan keçeci esnafı, en büyük keçeci merkezi sayılabilecek yerleşim merkezlerinde bile ya bir sokağa sıkışmış, ya da çarşı içinde tek-tük dükkân olarak kalmıştır. Ilman iklimin hakim olduğu yörelerin hemen hemen tümünde keçecilik tamamen ortadan kalkmıştır. Bu yörelerde gerek duyulan keçe ürünleri, Afyonkarahisar, Balıkesir, Konya, Yalvaç gibi merkezlerden temin edilir. 1960'lı yılların öncesinde bütünüyle yoğun emek ürünü olan keçecilik, günümüzde makineleşmiş ve dolayısıyla atelye başına birim üretim artmıştır. Bununla beraber sanayinin getirdiği yeni meslek dallarının daha temiz, daha zahmetsiz ve bol kazançlı olması, sanata yeni çırakların girmesini engellemiş, babadan oğula geçen bir sanat dalı haline gelmesine ve giderek atelye sayısının azalmasına neden olmuştur. Keçeci esnafının azalmasına bir başka neden de, -keçenin en çok kullanıldığı- hayvanla yapılan ulaşımın yerini motorize ulaşımına bırakması ve keçenin kullanıldığı birçok yerde, keçe yerine başka ürünlerin kullanılmasıdır. Keçeciliğin ve keçe atelyelerinin bu denli azalmasına karşın, bütünüyle ortadan kalkması da bugün için hemen hemen imkânsızdır. Sanayinin ürettiği yeni malzemelerin hiç birisi kepenek olarak kullanılan keçenin yerini henüz tutamamıştır.

Anadolu'da keçeciliğin yapıldığı bazı merkezlerde, - tarih içinde incelenildiğinde - keçeci esnafının sayılarının giderek büyük bir ivme ile azaldığı görülmektedir.

Günümüzde; Konya'da üç atelyede sekiz adet (usta ve kalfa),¹² Afyonkarahisar'da 7 atelyede dokuz adet,¹³ Akhisar'da 2 adet,¹⁴ Kula'da, 4 adet,¹⁵ Bergama'da, 1 adet,¹⁶ Balıkesir'de, 15 adet,¹⁷ Turgutlu'da, 1 adet,¹⁸ Ödemiş'te 4 adet,¹⁹ Ödemiş-Bademli kasabasında 2 adet,²⁰ Tire'de 6 adet,²¹ Simav'da 2 adet,²² Savaştepe'de 1 adet,²³ Karacasu'da, 1 adet,²⁴ Yalvaç'ta 8

¹² Keçeci Osman ÖZAKAR, Ar: A.TOPBAŞ, 30 Temmuz 1998, Konya.

Keçeci Mustafa MUTLU, Ar: A.TOPBAŞ, 30 Temmuz 1998, Konya.

Keçeci Memduh DİNEK, Ar: A.TOPBAŞ, 30 Temmuz 1998, Konya.

¹³ Keçeci Recep YILANLI, Ar: A.TOPBAŞ, 14 Şubat 1982, Afyonkarahisar.

Keçeci Şerafettin ARPAÖZÜ, Ar: A.TOPBAŞ, 29 Temmuz 1998, Afyonkarahisar.

Fatma Kocataş, Afyon Keçeciliği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Emirdağ Meslek Yüksek Okulu, Halı Kilim Programı (yayınlanmamış ön lisans tezi), Emirdağ 1998, s. 6.

¹⁴ PATOĞLU, 24 Temmuz 1998, Ön. ver.

¹⁵ Keçeci Nuri KÖMÜRÇÜ, Ar: A.TOPBAŞ, 25 Temmuz 1998, Kula.

¹⁶ Keçeci Süleyman YÜKSEL, Ar: A.TOPBAŞ, 24 Temmuz 1998, Bergama.

¹⁷ Keçeci Cafer ERDOĞMUŞ, Ar: A.TOPBAŞ, 21 Temmuz 1998, Balıkesir.

¹⁸ Keçeci Haydar CEYLANCI, Ar: A.TOPBAŞ, 24 Temmuz 1998, Turgutlu.

¹⁹ Mehmet TUNA, Ödemiş Müze Müdürü, 18 Ağustos 1998 tarihli mektup.

²⁰ Aynı.

²¹ Mustafa BAYSAL, Tire Müze Müdürü, 21 Temmuz 1998 tarihli mektubu.

²² Keçeci Saim TAŞPINAR, Ar: A.TOPBAŞ, 21 Temmuz 1998, Simav.

²³ Keçeci Muharrem ŞENGÜL, Ar: A.TOPBAŞ, 21 Temmuz 1998, Savaştepe.

²⁴ Baki KABAKÇI (Eski Keçeci), Ar: A.TOPBAŞ, 02 Haziran 1998, Karacasu.

adet,²⁵ Serinhisar'da 1adet,²⁶ Tavas-Karahisar'da, 1 adet,²⁷ Denizli'de 1 adet,²⁸ Şanlıurfa'da 2 adet keçeci dükkânı ve 1 adet serbest keçeci.²⁹ Ağrı-Patnos'da 1998 yılı itibari ile 5 adet keçeci³⁰ çalışmaktadır. Bu merkezlerin dışında; 1982 yılı itibari ile; Bursa, Kütahya ve Korkuteli'nde bulunan birer adet keçeci 1998 yılından önce kapanmıştır.³¹ Yine, 1982 yılı itibari ile Adıyaman'da 2 adet, Besni'de 1 adet, Mardin'de 2 adet keçeci,³² Kahramanmaraş'ta, 5 adet keçeci³³ bulunmaktadır.

Sandıklı'da, 1998 yılında ise ancak bir keçeci kalmış , o da işçi bulamaktan dolayı yaşlı kardeşi ile çalışmak zorunda kaldığını söyleyerek, 1998 yılı sonunda keçeciliği bırakmak istediğini belirtmiştir.³⁴ Bor'da son keçecinin yünleri Konya'ya götürüp, keçeleri Konya'da yaptırttığı söylenmektedir.³⁵

Salihli'de biri yalnızca (ayakkabı için) taban keçesi üreten, 2 adet keçeci dükkânı.³⁶

Denizli - Çal - Alfaklar Köyü'nde aile işletmesi biçiminde 4 keçeci atölyesinde 15 keçeci çalışmaktadır.³⁷ Ilgın'da son keçecinin 1985'de ölmesi ile keçecilik son bulmuş.³⁸

Bolvadin'de son keçeci dükkânı 1995 yılında,³⁹ Bigadiç'te son keçeci dükkânı 1997 yılında,⁴⁰ Soma'da son keçeci⁴¹ dükkânı 1985 yılında, Akşehir'de

²⁵ Emekli Keçeci H. Hüseyin KONDAL, Ar: A.TOPBAŞ, 28 Temmuz 1998, Yalvaç.

²⁶ GÜNAY, Ramazan ; Şöför, 1939 Doğumlu, Ar: A.TOPBAŞ, 02 Haziran 1998, Tavas.

²⁷ Keçeci Ali İhsan ATAR, Ar. A.TOPBAŞ, 02.06.1998 Denizli.

²⁸ Bkz., dipnot 27.

²⁹ Hamza GÜLLÜCE' nin (Şanlıurfa Müzesi Arkeoloğu) 18 Eylül 1998 tarihli ifadesi.

Keçeci Hamza ÇAKALLI, Ar. Arkeolog-Öğretmen Mine YAPICILAR, Eylül 1998, Şanlıurfa.

³⁰ Musa SEYİRCİ. Ağrı İl Kültür Müdürü'nün ifadesi.

³¹ Keçeci Şevket BİÇİCİ, Ar. A.TOPBAŞ, 14 Nisan 1984, Yalvaç.

³² Keçeci Mehmet TOZCA, Ar. A.TOPBAŞ, 31 Ekim 1982, Bigadiç .

³³ Keçeciler de İşlerini Bırakmak Üzere (El Sanatlarımız giderek Kayboluyor / 4). *Güneş Gazetesi*, sayı 3579, 16 Nisan 1982, İstanbul, s. 3 .

³⁴ Keçeci Ömer TOPBAŞ, Ar. A.TOPBAŞ, 16 Nisan 1982, Sandıklı .

³⁵ Haydar ÖZGÜN, 1946 Ferteke-Niğde doğumlu, Antalya Vali Yrd., Ar: Musa SEYİRCİ, 20.08. 1998, Antalya.

³⁶ Keçeci Hüseyin AKBUDAK, Ar: A.TOPBAŞ, 24 Temmuz 1998, Salihli.

³⁷ Alfaklar Köyü Keçeciliği (Denizli-Çal); *Halk*, Aylık Gazete , yıl 1 , sayı 7 , Isparta, s. 3.

³⁸ TOPBAŞ, 28 Temmuz 1998, Ön. ver.

³⁹ Keçeci bir aileden Lütfü GÜZELEL, Ar. A.TOPBAŞ, 21 Temmuz 1998, Bolvadin.

⁴⁰ Keçeci Mehmet TOZCA, Ar. A.TOPBAŞ, 31 Ekim 1982, Bigadiç .

⁴¹ Keçeci Süleyman USLU, Ar. A.TOPBAŞ, 24 Temmuz 1998, Soma.

son kalan keçeci 1996 yılında,⁴² Antakya'da son keçeci dükkânı 1957 yılında⁴³ kapanmıştır. Gaziantep'te 1953 yılında, Kilis'te 1960-61 yıllarında keçecilik sona ermiştir.⁴⁴ Manisa'da da, son yıllarda kapanmıştır.⁴⁵ Nazilli'de 1983 yılında 2 adet keçeci dükkânı varken 1998 yılında kalmamıştır.⁴⁶ Beyşehir-Höyük'te, son kalan keçeci kardeşlerin 1988 yılında meslek değiştirmesi ile keçecilik bitmiştir.⁴⁷ Safranbolu ilçesinde, 1923 yılında 10 adet keçeci üretim yapıyorken, 1995 yılında ancak bir adedi kalmış, 1998 yılında ise çalışan keçeciye rastlanılmamıştır.⁴⁸

KEÇE ÜRETİMİ

Keçe yapılmak üzere üreticiden satın alınan, ya da üretici tarafından sipariş olarak keçe yaptırtmak için, keçeciye getirilen yünler, önce pıtrak, pislik ve yabancı maddelerinden, makasın yardımıyla el ile temizlenir. Temizleme işlemine "**ayıklama**" adı verilir. Ayıklama işleminden sonra, "**ditme**" işlemi gelir. Ditme işleminde, yün - yapağı el ile birbirinden tellerine ayrılır. Ditme işlemi el ile yapıldığı gibi makine adı verilen ve kol gücü ile çalışan basit bir yün tarağı ile de yapılır.⁴⁹ Ditme işleminden sonra "**atma**" işlemi **hallaç yayı** adı verilen yay ile yapılır. Günümüzde ditme işlemi yerine, atma işleminde beraberce yapıldığı elektrikli tarak makineleri kullanılmaktadır.

Yapılacak keçe, desenli ise, **benlik** (nakışlık-top keçe) diye adlandırılan renkli ham keçelerden kesilerek elde edilen çeşitli biçimlerdeki parça keçeler ile bazı merkezlerde yolma adı verilen değişik renklere boyanmış yünler, yapılmak istenilen desen biçiminde, kalıp adı verilen hasır üzerine döşenir. Ancak, Akhisar'daki keçeciler ile Ağrı yöresinde keçe yapan gezici keçeciler, kenarları çatılmış ham keçe üzerine nakış döşeyerek desenli keçe üretirler. Yapılan bu işleme "**nakış döşeme**" denir. Nakış döşemede, dikine ölçü hasır kalıbın kazılları, yatay ölçü ise ayak ya da parmaktır.

⁴² Emekli Keçeci Kemal TOPTAŞ, Ar. A.TOPBAŞ, 28 Temmuz 1998, Akşehir.

⁴³ Kemal KABADAYI, Eski keçeci, Ar. Ahmet TOPBAŞ, Mayıs-1992, Antakya.

⁴⁴ ALKAN, Hakkı; Arkeolog, Müze Müdürlüğü Gaziantep, 19 Temmuz 1998 tarihli mektubu.

⁴⁵ Altan TÜRE ' nin (İl Kültür Müdürlüğü Şb. Md.) 22 Temmuz 1998 tarihli faksı, Manisa.

⁴⁶ Öner Kabakçı, Ön. ver.

⁴⁷ Ayten Alkaşı, Sanat Tarihçi, Dolmabahçe Sarayı'nda araştırmacı, İstanbul. (Özel Arşivi'nden.)

Emekli Keçeci Kemal TOPTAŞ, 1935 doğumlu, Ar. A.TOPBAŞ, 28 Temmuz 1998, Akşehir.

⁴⁸ Reha Günay, *Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu*, K. B. Yayınları, No : 456, Kültür Eserleri Dizisi No : 8, Ankara 1981, s. 18, 90.

⁴⁹ Besim Atalay, *Türk Halıçılığı ve Uşak Halıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967, s. 3.

Keçenin desenlerini oluşturan benlikler, toplar halinde ana kara adını verdiğimiz yünler ile çeşitli renklerde boyanmış beyaz yünden yapılmış ham keçeler ve tutamlar halinde boyanmış yünlerdir.

Benliklerden oluşturulan desen üzerine, daha önce atılarak keçe yapılmak üzere hazırlanan yün, **çubuk-sepki-saçkı-çırpı** adları ile anılan âlet ile hasırın her tarafın aynı kalınlıkta ve yükseklikte olacak biçimde ince tabakalar halinde saçılarak çubukla bastırılır. Bastırma öncesi elyafların birbirine geçmesi için çubukla yapılan işe "**ırlama veya çubuklama**" denir. "**Saçma**" işleminde yünün, keçenin her yerine aynı miktarda dökülmesine ve her yerin kalınlığının aynı olmasına dikkat edilir. Saçma işleminden sonra yapılan "**ıslama**" adı verilen işlemde, havanın sıcaklığına göre, az miktarda sıcak veya soğuk su, saçılan yünün üzerine el veya süpürge ile serpilir. Su sepeleme yani ıslama işlemi bitince, ikinci tabaka yün yine aynı biçimde saçılarak bastırılır ve "**sivtime**" si (tesviyesi) yapılır. En az iki kişi olarak, bir ucundan başlanıp kalıb düzgün bir biçimde dürülür. "**Dürme**" adı verilen bu işlemden sonra, kalıbın üzerine, önceleri düz keçeden, günümüzde ise branda veya naylon telizden yapılmış **kalıpdeş-kalıpgeş-kalıpleş** denilen çul dikkatlice, sıkı bir biçimde sarılır. Kalıpdeş ile sarılmış olan **dürüm, kalıp ipi-bent** ile sıkıca bağlanır. Bağlamada bir kişi kalıbın karşısına yere oturarak ayakları ile kalıba bastırır ve üstteki uzun ipi çeker, usta, alta kalan düğümlü ucu bir eliyle tutar ve kalfanın çekerek sıkıştırdığı ipi düğüme (bentin kafasına) dolayarak düğüm atar. Keçeci düğümü, özel bir düğüm olup istenildiğinde, her an kolaylıkla çözülebilir. Bağlama kalıbın ortasından başlayarak, iki uca doğru birbirlerine göre simetrik ve en az beş bent- kalıp ipi ile yapılır. Her bent tek parça ipten olup, bir ucunda kafa adı verilen düğüm bulunmaktadır. İki uçtaki bentler dürümün baş çıkarmasını önlemek için, gem çekmek üzere uzun, ortadakiler biraz daha kısa, içteki ise tam boydadır. Dıştaki bentle çekilen gemden sonra, dıştaki birinci bent ile ortadaki ikinci bent birbirine bağlanır. Böylece yün, keçe yapılmak üzere tepilmeye hazır hale gelmiş olur.

Sıkıca bağlanan dürüm artık "**ırlama**" ve "**tepme**" denilen tepilme aşamasına gelmiştir. Tepme, ayakta yan yana sıralanan iki-üç veya daha fazla kişi tarafından dürümün dükkânın bir ucundan diğer ucuna yaklaşık bir saat süre ile atmış - atmışbeş baş (kez) tepilerek yuvarlanması biçiminde, bir baş bir yönde, bir baş ters yönde olur. Ayakla tepme işleminde sayma işi, saygı adı verilen, üzerine otuzüç düğüm atılmış ince bir sıırım ile yapılır. Ayakları ile tepme yapan keçecilerin bir ayakları dürümün üzerinde diğeri ise yerdedir. Dürümü tepmek üzere sıra ile bir sağ, bir sol ayaklarını kullanırlar. Tepme sırasında ayaklarına dizleri üstüne koydukları elleri ile güç vererek, ya da ellerini arkalarında birleştirmiş biçimde iki kez hafif vurarak yuvarladıktan sonra, üçüncü kez olanca güçleri ile vururlar. Bu vuruşlarda birlikte-liği - uyumu sağlamak için de "**ıhlamak**" adı verilen hep bir ağızdan **hıh - hıh - hıhıh** biçiminde sesle tempo tuttıkları gibi, zaman zaman keçecilikle ilgili türkü ve mâni söyleyerek de tutarlar.

Tepme işi makinede yapılacak ise, tepme makinesinde bir saat süre ile dövülmesi biçimindedir. Makinede yapılan bir saat tepmenin 45 dakikası dürüm istikametinde, 15 dakikası ise dürümün tersi istikametinde olur.

Bu tepme işi aşağı yukarı bir saat kadar devam eder. Bir saatin sonunda, keçeleşmeye başlamış olan dürüm açılarak, "**kapaklamak**" veya "**çatki yapmak**" adı verilen, kenarlarının iç tarafa gelecek biçimde kıvrılarak keçenin kenarlarının düzeltilmesi işlemi yapılır. İkinci tepme işlemi öncesinde, bazı merkezlerde keçeleşmenin daha iyi (**alkali ortamın**) sağlanması amacı ile önceden, içinde eritilmiş sabun olan ılık su, veya keçenin üzerine su ve rende ile rendelenerek çok küçük sabun parçalarının saçılması, ya da önceden içinde eritilmiş kil olan su el veya süpürge yardımı ile sepelenerek verilir. Tekrar sarılarak aynı biçimde bağlanan dürüm merkezlere ve yünün pişme özelliğine göre yarım saat (otuz-otuzbeş baş) ile bir saat (45-15 dakika biçiminde) kadar tepilir. İkinci tepme aşaması sonunda yün ya da yapağı **ham keçe** haline gelmiş olur, ancak tam keçe olabilmesi için "**pişirme**" işleminden geçmesi gerekir.⁵⁰

Ham keçenin tam keçe olabilmesi için pişirilmesi gerekmektedir. Pişirme işlemi, sabunlu veya sabunsuz su kullanılarak ya pişirme makinesinde ya da insan gücü ile hamamda veya atelyede yapılır. Kullanılan sabun miktarı, pişirilecek ürünün ağırlığına bağlı olarak hamamdaki pişirmede, yünün ağırlığının % 3'ü kadar, atelyedeki pişirmede ise % 10'u kadar olmaktadır.⁵¹

Hamamda, keçeciler, bazı merkezlerde göbek hizasından diz altına kadar uzanan iş donu (hamam donu) giyerler, bazı merkezlerde ise peştamal kuşanırlar. Hamamda bir keçenin pişmesi için yaklaşık 4 - 4.5 saat kadar zaman gerekmektedir.⁵² Pişirme işleminin birinci aşamasına "**ayakta oğma**" denildiği gibi "**oklavalama**" da denilmektedir. Pişirilecek iş kepenek ise, en deneyimli keçeci tarafından kepenegin kapağı iki kat yapılır, bir diğer eleman ise bir kova sıcak su getirir, usta bir elindeki tas ile kovadan aldığı suyu diğer elini kullanarak, kalfaların alt-üst, ters-yüz ettikleri kepenegin her tarafını ıslatır. En az iki kişi olmak üzere, iş büyük ise üç-dört kişi yanyana gelerek pişirilecek olan keçeyi-kepenegi dürerler. İki veya daha fazla keçeci ayakta yana durarak, ustanın komutuna uyarak iyice ıslatılmış keçe dürümünü aynı zamanda ayak kapaklarından, ayak bileği üzerine kadar kaldırarak, kuv-

⁵⁰ AFYON, ADIYAMAN, AÇRI, *Yurt Ansiklopedisi*, (Türkiye, İl İl Dünü, Bugünü, Yarını), Anadolu Yayıncılık A. Ş. İstanbul 1981 s. 314-315, 236, 395-396.

⁵¹ Yahşi Yazıcıoğlu - Cavidan Aydın, Sinem Hürrem, "Keçeden Yapılan El Sanatları Ürünlerinin Çağdaş Bir Yorumla Uyarlanması", *Türkiye'de El Sanatları Gelenegi ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu*, 22-24 Kasım 1995, İzmir, K. B. Y: 1861, HAGEM Yayınları: 237, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi: 51, Ankara 1997, s. 303-307.

⁵² İrfan Ünver Nasrattinoğlu, *Afyon Folklorundan Damlalar-2*, Aşık Matbaası, Ankara 1976, s. 16-20.

vetlice ileri yere vurarak dört **dürüm** teperler. Beş dakika süren her dürümde, tepme yönü değiştirilir. İlk dürümde ileri doğru olan tepme yönü, ikinci dürümde ters çevrilir, tepilir. Üçüncü dürüm öncesi keçe enine çevrilir, bükülür, iki tas su verilerek (hamamda su verilmez), enine dürülür ve tepilir. Son dürümde, keçe açılır, içi dışına çevrilerek, tekrar sulanır, dürülür ve tepilir. Dört dürüm bir "**yığ**" dır. Bir yığ'ın tamamlanması yaklaşık 20 dakika sürer. Oklavalama keçenin-kepeneğin oluşmasına kadar devam eder.

Kepeneğin pişirilmesinde, ikinci aşama "**kariştirme**" dır; kariştırmada kepenek açılır, ortasından ayrılarak, uçak gibi katlanır ve bir kova sıcak su verilir. Bu işlemde; bir kişi açılmış olan kepeneğin bir ucundan basar, iki kişi yanyana gelerek ayak parmaklarının uçlarını alt kısımları ile vurarak teperler. Bir yığ (dört dürüm) yapılan tepme sonucunda kepeneğin uzaması, kırışıklıkların giderilmesi ve ek yerlerinin içine gelerek iyice pişmesi sağlanmış olur. Kepenekler birbirinden ayrılarak, teker teker, yarım yığ boyundan, enine çevrilerek kapaklanır ve ikişer ikişer olmak üzere ekibin tamamı tarafından bir yığ kazığından ovulur.

Kepeneğin pişirilmesinde üçüncü aşama "**tığlama**" dır. Üstteki kepenek dürülerek iki başından tığlanır. Tığlama, dürümün bilekle dirsek arasında tepilmesi ile olur. İki başından tığlanan dürüm, her iki başından "**dizlemek**" adı verilen dizler ile bastırılarak yuvarlanır, bu arada, üstteki kepeneğin tığlanması sebebiyle, altta bulunan kepeneğin de kırışıklıklarının ütülenmesi ve düzlenmesi sağlanmış olur. Kepenekler ters yüz edilir ve aynı işlem tekrar edilerek diğer kepeneğin de ütülenmesi ve kırışıklıklarının gideilmesi sağlanmış olur. Daha sonra omuzlara dizlerle bastırılarak etekler işlenir, çevrilir omuzlar işlenir. Enine çevrilir, sırt tarafının iki başından işlenerek açılır ve kepenek atılır. Aynı işlemler alttaki kepenek içinde tekrarlanır. İşlemler sonucunda iki kepenek aynı boyda ise eşitlenir, tesviye edilir, düzeltilir ve dikilir, kepenekler farklı boylarda ise kısa ve küçük olanı dış tarafa gelecek biçimde sarılarak dikine gelecek şekilde konulur.

Keçenin pişirilmesinde, İkinci aşama "**oturarak ovma**" dır. Oturarak ovma aşamasında, dizleri üstüne oturmuş keçecilerin yerden aldıkları keçe dürümünü, bacakları üzerinde dizlerden kasık hizasına gelinceye değin kollarla bastırılarak yuvarlarlar. Kasık hizasına gelen keçe dürümünü kaldırarak, kuvvetlice, dizlerinin önünde yere vururlar. Bu işlem, keçenin yün liflerinin birbirine girmesine kadar devam eder.

Lifleri birbirine geçen ve bir bütünlük sağlanan keçenin pişirilmesinde üçüncü aşama "**kariştirme**" denilen keçenin düzeltilmesi ve tesviye edilmesi işlemidir. Yere açılan keçe, sıcak su ile iyice ıslatıldıktan sonra bir taraftan bir elle tutulur, diğer elin ayasıyla, olması gerekenden büyük-küçük, kalın ve kırışık olan yerlere vurulur, sağa-sola kaydırılarak tesviye edilmesi, düzelmesi ve kalın yerlerin, diğer yerlerle aynı kalınlığa gelmesi sağlanır.

Tesviye edilerek düzetilmiş olan keçe, sıkıca dürüm yapıldıktan sonra, dördüncü aşama "**kazıklama**" ya da bir başka deyişle "**oklavalama**" aşamasıdır. Oklavalama- kazıklama aşamasında, sıcak su ile iyice ıslatılan keçe sıkı bir biçimde dürülerek, tekrar dizler ile kollar arasında bastırarak, yuvarlanıp yere vurularak, pişirme işlemine devam edilir.

Beşinci aşama olan "**dizleme**" işleminde, hamamın tabanı üzerinde, dürüm yapılan keçenin üzerinde, keçeci ustaları keçeyi dizleri ile bastırıp, yuvarlayarak, ileri-geri getirip-götürerek keçenin sıkışmasını ve sertleşmesini sağlarlar.

Kazıklama-oklavalama ve dizleme aşamalarında oluşan kırıksıklıkların düzeltilmesi ve keçenin son şeklinin verilmesi olan altıncı aşamaya "**tığlama**" denir. Tığlama da, kolların bilekten dirseğe kadar olan kısmı ile dizlerden kasık hizasına kadar bacakların üzerinde bastırılıp yuvarlanarak yapılır.⁵³

Çarşı hamamlarında pişme işlemi tamamlanmış keçe işler, ustaların yıkanması sonrasında, peştamala sarılarak dükkanlara taşınır.

Yedinci ve son aşama ise "**dikme**" işlemidir. Tığlama işleminden sonra, keçenin sararmasına neden olabilecek sabundan arındırılmak için, rulo yapılarak iyice yıkanır, sıkı bir biçimde dürülür ve bir gece süzülme üzere dikili bırakılır. Kepenekler ağaç gövdesinden oyulmuş ve ortalarına bir tahta uzatılmış olan teknelere dikilerek bir gece süre ile süzülmeye bırakılır. Ertesi sabah, kepenek askısına asılarak kurutulduktan sonra kullanıma hazır hale gelen keçe, müşteri malı ise depoya, hazır mal ise satışa arz edilir.⁵⁴

Günümüzde klâsik keçe tepme ve pişirme işlemi terkedilmiştir. Keçe, 1960'li yıllardan sonra yaygınlaşan tepme ve pişirme makineleri ile yapılmaktadır.

Tarih içinde, hamamda pişirme geleneği olan merkezler ile bu merkezlerde keçelik bölümü olan hamamlardan yazılı kaynaklardan saptayabildiklerimiz; **İstanbul** - Atpazarı ve Yenibahçe'de bir kaç tane keçe yapılan hamamın olduğu, **Bursa**-Demirtaş Hamamı, Edirne-Gazi Mihal Bey Hamamı, **Afyonkarahisar**-İmaret Hamamı, Alaca Hamam, Kadı Hamamı, Tabak Hamamı ve Mürdümek Hamamı, Afyonkarahisar hamamlarında ayrıca keçelik bölümü yoktur. **Kütahya**-Pazar veya Kazasker adı ile anılan Hamam, Şengül Hama-

⁵³ A. Topbaş - M. Seyirci, *Afyon Keçe Sanatı*, Ön. ver., s.18-23.

AFYON, ADIYAMAN, AĞRI; *Yurt Ansiklopedisi*, (Türkiye, II İI Dünü, Bugünü, Yarını), cilt1, Anadolu Yayıncılık A. Ş. İstanbul 1981, s. 314.

A. Topbaş -M. Seyirci, *Keçecilik, II. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildiri Özetleri*, Kasım 1982, İzmir 1982, s. 21-23, 18-20.

Keçeci Yaşar Kocataş, 29 Temmuz 1998, Ar. A.TOPBAŞ, Afyonkarahisar .

İrfan Ünver Nasrattınoğlu, "Afyonkarahisar'da Keçecilik," *Kültür ve Sanat*, sayı 9, Mart-1991, İş Bankası Yayını, Ankara 1991, s. 50-53.

⁵⁴ Y. Kocataş, 29 Temmuz 1998, Ön. ver.

mi, **Uşak**-hamamın adı verilmemiştir, **Bolvadin**-Eski Hamam (keçelik bölümü yoktur), **Şuhut**-Vakıf Hamamı (keçelik bölümü yoktur), **Edirne**-Gazi Mihal Bey Hamamı, **Merzifon**- Çifte Hamam, **Konya** -bazı kaynaklarda Sahipata Hamamı, bazı kaynaklarda ise Sultan Hamamı olarak geçen Ahmet Efendi Hamamı, Türbe (Postinduz-Kürkçüler) Hamamı, **Akşehir**-Meydan (Çukur-Şifa) Hamamı, **Şanlıurfa**-Sultan Hamamı'na bitişik Keçeci Hamamı, **Sandıklı**-Sabah Hamamı (keçelik bölümü yoktur), **Birecik** - Mahmut Paşa Hamamı, **Siverek** - hamamın adı verilmemiştir.⁵⁵

KEÇE YAPIMINDA KULLANILAN HAM MADDELER

Kuzu, koyun, tavşan, deve, lama, alpaka gibi hayvanların yünleri, at, inek, kaster, lutr, kişmir (Keşmir keçisi), vigoni keçi, tiftik keçisi gibi hayvanların kılları, jüt, rami, keten, pamuk gibi bitkilerin lifleri, asbest gibi mineraller, reyon, naylon, cam elyafı gibi yapay ürünler (Anorganik elyaflar) keçe üretiminde kullanılır.

Keçe yapımında, çoğunlukla günümüzde olduğu gibi, tarih boyunca da çok ve kolay bulunması sebebiyle, konar - göçer hayatın çok önemli ve kutsal bir unsuru olan koyunun yünü kullanılmaktadır. İyi keçe kaliteli yünden yapılır. Yünün kalitesini; liflerinin inceliği, uzunluğu, türdeşliği, yoğunluğu ve esnekliği belirler. Bu nitelikleri taşıyan yün, en kaliteli yün olup, keçeleşme özelliği en yüksek olan yündür. Ancak, en iyi keçe, haziranın son haftası ile temmuzun ilk haftası arasında (gün dönümünde) kırkılan kuzunun ilk ürünü olan ilk kırkım yününden üretilenidir.

KEÇE ÜRETİMİNDE KULLANILAN ARAÇ - GEREÇLER

Koyunun sırtındaki yünün kırkımından başlayarak , keçe haline gelmesine kadar - kullanım sırasına göre - keçe yapımında kullanılan araç - gereçleri şöylece sıralayabiliriz .

Kırkım Makası (Kırklık) : Hayvanların üzerindeki yün veya kılı kırkmaya (kesmeye), yay kırışına dolanan yünlerin , nakışlık renkli ham keçelerin kesilmesinde ,kirli yünlerin pisliklerinin ayıklanmasında kullanılır.

Makine : Tarak ve yün atma makinelerinden önce kullanılan, ahşaptan yapılmış, demir tırnaklı, sürtme ile elyafları birbirinden ayıran el ile çalışılan basit bir araçtır .

⁵⁵ Yılmaz Önge, Anadolu 'da XII. ve XIII. yy. Türk Hamamları, (Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Doçentlik Tezi , 1978 Ankara), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Önder Matbaası, Ankara 1995, s. 27, 38, (319).

Tarak makinesi : Çelik telli silindirlerden oluşan ve elektrik gücü ile çalışan yün elyaflarını birbirinden ayırarak yünün atılmasını sağlayan araçtır .

Hallaç yayı : Söğüt ağacından yapılır. Hayvan bağırsağından yapılmış ve kiriş (savraz' da denir) adı verilen bir ip ile gerilmiştir ,Yay genişliğini büyötmek için kalp şeklinde bir yay aynası ile kirişli tutan bir köstek kısmı vardır . Kirişin sürtünmeden dolayı kopmasını önleyen ve sağrılık adı verilen deriden bir parça ile yayın kirişinin ses vermesini sağlayan lame - name adlı parça bulunmaktadır. Bir tahta tokmak yardımı ile yünün atılması işleminde kullanılır. Keçecilerin dışında bu yayı kullanan kişilere hallaç denir.

Hallaç Tokmağı : Sert ağaçtan (şimşir-ceviz) yapılmış olup yaklaşık 1 - 1,5 kilogram ağırlığındadır. Yünün atılmasında, yayın kirişine vurarak hareket verir.

Askı : Hallaç yayının ortasından bir ip ile bağlanarak asıldığı yay biçimli daldır. Meşe ağacından yaş iken eğilerek yapılan yay ince olup, 2-2,5 metre kadar uzunluktadır . Kullanılış amacı yayın ağırlığının kolu yormaması içindir.

Yanbaş Değneği: Bir metreden az uzun olup orta parmak kalınlığındadır. Yapağının çırpılmasında, atılmış yünün toplanmasında, istif edilmesinde, eğriyecek yünün hazırlanmasında (kolçak yapılmasında) kullanılır.

Kalıp : Sazın özünden - erkeğinden - kesilmiş parçaların, kazıl adı verilen kıldan eğrilmiş ip ile örölmüş 2 X 15 metre boyutlarındaki hasıra verilen addır. Keçe yapımında kullanılan en önemli araçtır. Birbirine paralel ve eşit aralıklarla dizilmiş 23 adet kazıldan oluşur.

Kalıpdeş (Kalıpgeç – Kalıpleş - Hasır Çulu - Hasır Şalı - Çul): Yünün hasır üzerine serilmesinden sonra dövme işleminde kalıbın çabuk yıpranmasını önlemek amacıyla kalıp üzerine serilen keçe parçasıdır. Günümüzde, bazı merkezlerde, sentetik elyaftan yapılmış dokumalar kullanılmaktadır .

Çul : Kepeneklerde pişme aşamasında kapaklama sonrası, kapaklanan bölümün dışta kalan kısmına sarılan 1.50 m.X 1.50 m boyutlarında çuval (taliz) parçası, günümüzde çuval yerine naylon kullanılmaktadır.

Kalıp İpi (Bent) : Tepme ve pişirme aşamasında hasır ve kalıpdeşin açılmaması için sarılan ve bir uçları düğümlü olan kendir iplere verilen addır. Kalıbın üzerine ortadan başlayarak iki yana doğru simetrik olarak sarılır ve bağlanır.

Çubuk (Sepki, Sepke, Çirpi-Çırpı Saçkı, Saçgı): Sert ağacın ince dallarından 40 - 50 cm. uzunluğunda beş-on adedinin bir elin parmakları biçiminde yanyana bağlanması ile oluşmuştur. Kalıp üzerine yünün düzgün ve eşit miktarlarda dökölüp yayılmasında kullanılır.

Kalıp Sırığı (Kollama Sırığı - Uzun Ağağ) : Yaklaşık iki metre uzunluğunda, yedi - on cm. apında düz, silindirik bir sıırıktır. Bazı merkezlerde keçenin pişirilmesinde, keçenin düzgün olmasını sağlamak için keçenin ortasına yerleştirilerek kullanılır.

Metre: Keelerin uzunluğunun ölçülmesinde kullanılan tahtadan yapılmış bir ölçü aletidir.

Kazan: Nakışlık, benlik, top keçe adı verilen yarı oluşmuş (ham) keçelerin değişik renklere boyanmasında kullanılır .

Ibrık-Stil : Kalıp zerine dökülerek yayılan yöne su vermekte kullanılan kab.

Rende: Sabunun küçük parçalar haline getirilmesi işleminde kullanılan, teneke ve ahşaptan yapılmış bir araçtır.

Süpürge (Sakı - Sepki) : Suyun, yünün her tarafına eşit miktarda verilmesini sağlayan araçtır.

Kışpet (İş Donu - Hamam Donu - Pırpıt) : Patiskadan, amerikandan veya çeker çuvalından dizlere kadar uzun olarak dikilir ve hamamda keçe pişirilirken giyilir .

Tepe ve Pişirme Makineleri : Dört ayak, içine keçe kalıbının konulduğu yatak ve yatak içindeki keçe kalıbını dven koldan oluşur. Elektrik gücü ile çalışır. Pişirme makinesinde ayrıca sıcaklığı sağlayan sıcak su kazanı ve bu kazandan çıkan sıcak suyu ya da buharı yatak etrafında dolaştıran borulardan oluşmuştur. Konya'da farklı olarak ısı kaybını önlemek için pişirme makinesi bir camekn içine alınarak, deta küçük bir keçe hamamı oluşturulmuştur.

Tokmak (Tokaç) : Sert ve dayanıklı ağağtan yapılır. Küçük saplı olup, yassı prizmatik gövdelidir. Keçenin pişirilmesinden sonra keçenin düzeltme (karıştırma) ve sabundan arıtılma işleminde kullanılır.

Kepenek Biağı : Normal biak biçiminde olup, ellik (kabza) kısmı kalın ve kuvvetli, ağzı keskindir. Kepeneğin yakasını, nn ve eteğini amada kullanılır.⁵⁶

⁵⁶ A. Topbaş - M. Seyirci, "Keçecilik ve Batı Anadolu'daki Bazı Keçe Merkezleri", *II. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, 1982 İzmir, s.338; A. Topbaş - M. Seyirci, "Keçe Sanatı ve Afyon'da Keçecilik", *Beldemiz Dergisi*, A. B. Y. O. Ocak-şubat-Mart 1987, sayı 9, Afyonkarahisar 1987, s. 10-12, 45.

KULLANIM ALANLARI VE KEÇE ÇEŞİTLERİ

Tarih boyunca üretilen keçe türleri ;

Ala, (Nakışlı-Nahaşlı, Taban-Daban, Yaygı, Yazgı, Sergi - Serme, Yer) Keçesi, Keçe Halı: Evlerde, çadırlarda, alacık veya topak evlerde yere serilerek kullanılan desenli, değişik boyutlarda olan keçelerdir. Ençok üretilen keçe çeşitidir. Üzerinde bulunan her bezemenin ayrı ayrı adı vardır. Modellere göre ad almışlardır.

Bebe (Kundak) Keçesi; Kırsal kesimde kadınların herhangi bir işle ilgilendikleri sırada bebelerini sırtlarına sarmak için kundakladıkları, yaklaşık 100 X 100 santimetre boyutlarında, desenli keçelerdir.

Pala; Bezemesiz olarak yapılan ve yer yazgısı olarak kullanılan düz keçe.

Maket (Sedir, Kış, Misafir, ev) Keçesi; Sedirlere serilmek üzere ince uzun olarak yapılmıştır. Nakışlı veya düz, tiftikli veya tiftiksiz olanları vardır.

Yolluk Keçe; Genellikle hollerde yere serilmek üzere ince uzun olarak yapılmış olup nakışlı veya düz, tiftikli veya tiftiksiz olanları vardır.

Ocak Başı (Minder, Oturma - Oturak, Sandalye) Keçesi, Sandalye Minderi: Kare formulu olup, desenli - desensiz, bademli - bademsiz olarak yapılmış olanları vardır. Genellikle, yayla ve bağ evlerinde ocak başında oturmak için kullanılır.

Rakiye Seccâde: Kıbrız keçesinden yapılır, sırma, ipek ve kılaptan ile di-val tekniğinde süslenmiş olarak yapılmış olanları vardır. Rakiye seccadelerinin yününe, güve yememesi ve daha beyaz olmasını sağlamak için bir miktar pamuk ilâve edilir. Daha uzun dayanmasını sağlamak için ise alt kısmına pamuklu bezden bir astar dikilir.

Seccâde, Namazlık, Namazlağı: Genellikle mihraplı olarak yapılır. Bademli veya tiftikli olarak yapılmış olanlarla, "abani" adı verilen sim, sırma, gelin teli, ipek işli olanları vardır.

Saf (Sıra Mihraplı) Seccâde ; Camilerde kullanılmak üzere yan yana birden fazla mihraplı olarak yapılmış yer keçesidir.

İdol, Töz, Ongun, Keçe Heykelcik: Türk boylarında atalarına saygı için yapılan ve ataları sembolize eden keçeden heykelcikler. Günümüzde yapılması terk edilmiştir.

Yatak Keçesi: Siyatik, lumbago, romatizma gibi soğuk ile ilgili adale hastalıkları ve omurgalarından rahatsız olanlar tarafından, yatak üstüne, çarşaf altına serilerek kullanılan desensiz, kalın keçelerdir.

Yorgan: Yatak keçesinin kullanıldığı yerlerde aynı amaca yönelik kullanıldığı gibi, örtünmek için de kullanılır.

Yastık: Göçerler tarafından kullanılırdı, ancak günümüzde yapımı bırakılmıştır.

Yük (Yüklük) Keçesi, Keçe Örtü; Göçerlerin göç sırasında eşyaların yağmur ve tozdan korunması, obada ise çadır - topak ev - alacıkta, kışlakta ise ev içinde yığın yapılan eşyaların üzerine örtülerek dağınıklığı saklamak amacı ile kullanılan desenli veya desensiz keçelerdir.

Kamyon Keçesi: Sebze ve meyve yüklü kamyonların yüklerinin sıcaktan ve soğuktan daha az etkilenmesi için branda yerine kullandıkları düz büyük keçe örtüdür.

Kepepek: Çobanların dağda-kırda soğuktan ve yağıştan korunmak için giydikleri önü açık, kolsuz keçe giysidir. Bazı yörelerde başlıklı, bazı yörelerde başlıksız, bazı yörelerde dikişli, bazı yörelerde dikişsiz olur. Kırda çobanın vazgeçemediği yatağı, yorganı, minderi görevini gören bir giysidir. Boyları, kilogramları ile belirlenir : 3-4 kg. en küçük boy, 5 ve 6 kg. orta boy, 7 -8 kg. büyük boy dur.

Kebe, Aba: Yün ya da tiftik gibi hayvansal elyaftan , keçeleştirme yöntemi ile elde edilen dokusuz kumaş, kalın keçe, elbise yapılan keçe.

Yelek-Hırka: Avcıların soğuktan korunmak için dikişsiz, önden yarmalı ve kolsuz özel yaptırtdıkları keçeden giysidir. Eskiden dervişlerin giydiği hırkalarda keçeden yapılırdı.

Keçe Pantolon, Keçe palto: Keçeden yapılan giysileri sayabiliriz. Günümüzde kullanılmamaktadır.

Başlıklar: Başa giyilmek için yapılan , birinci tepmeden sonra özel kalıplarda pişirilen ve bir çok çeşidi olan giysilerdir (Bakınız; Sözlük bölümünde Külâh maddesine).

Kuşak: Ağır iş yapanların bellerinin direncini arttırmak için, bellerinden rahatsız olanların ise soğuktan korunmak için kullandıkları ince, uzun keçedir.

Dolak: Soğuktan korunmak için ayak bileğinden dize kadar ayağa sarılan dar, ince ve uzun yapılmış keçelerdir. Günümüzde üretimi yapılmamaktadır.

Yamçı: Yağmurda başa giyilen kısmen omuz ve sırtı örten , at geleneğini devam ettiren köylerimizde saçaklı veya düz olarak yapılan bir çeşit yağmurluktur. Günümüzde üretimi yapılmamaktadır.

Çizme: Askeriye için üretilirdi, tabanı da keçe olup, diz üstüne kadar çıkar. Günümüzde üretimi yapılmamaktadır. Tarih boyunca çokça üretilmiştir.

Ayakkabı: Çizme gibi yapılır, ancak kısa konçludur. Günümüzde üretimi yapılmamaktadır.

Çorap: Çarık, çizme, yemeni gibi ayakkabıların içinde giyilmek üzere ince keçeden yapılmıştır, ancak günümüzde üretimi yapılmamaktadır.

Taban (Mest-Ayakkabı) Keçesi: Ayağı sıcak tutmak için, ayakkabı içine konulmak üzere taban ölçüsünde kesilmiş keçelerdir. Halk arasında ayakkabı sobası da denir. Elan üretimi yapılmaktadır.

Belleme, Ter Keçesi, Terli, Teyelti, Teğelti, Haşa : At, beygir sırtında, eyer altında, eyerin hayvanın sırtını vurmaması ve teri alması için kullanılan kalın keçelerdir.

Koşum keçeleri: Saraçlar tarafından koşum yapımında kullanılan keçeler.

Fayton Bellemesi: Faytona koşulan atların üzerine süs için atılan, desenli, tiftikli keçelerdir.

Karoça Bellemesi: Faytona koşulan atların bellerine konan tiftikli keçelerdir.

Merkep (Eşek) Götlüğü: Merkep palanının arkasına dikilen ve hayvanın sağrısını koruyan düz, bademli (kertikli - kırpmalı) veya tiftikli olarak yapılan keçe verilir.

Semer keçesi: At, katır, eşek semerlerinin altına konulan düz keçelere verilen addır.

Kertikli (Kırpmalı -Bademli) Eyer Keçesi: Eyerin üzerine geçirilen ve atın sağrısını örten badem süslemeli keçelerdir.

Geçme Keçe (Saraçlı Eyer Keçesi): Eyerin üzerine geçirilen ve atın sağrısını örten ön ve arka haneleri ile kenarlarına deri geçirilmiş (saraçlanmış) desenli veya desenli keçelerdir.

Saçaklı Eyer Keçesi: Eyerin üzerine geçirilen ve atın sağrısını örten tiftik keçesi kilları ile süslenmiş keçelerdir.

Deve Keçeleri: Develerde havudun altına konulmak üzere yapılan keçelerdir. Havudun üstündeki yükü korumak için örtü olarak kullanılan keçelere ise "içilik" denir.

Top Keçe, İnce Keçe (Kıbrız Keçesi): Renkli veya renksiz olur. Semerciler hamut, havut, semer yapımında, saraçlar koşum takımı yapımında kullanırlar.

Matara Kılıfı: Suyu soğuk tutmak için matara üstüne dikilen ince keçe koruyucular olup, askeriye için üretilirdi. Günümüzde yapımı bırakılmıştır.

Duvar Keçesi: Dayanma Keçesi de denilen ve resimlisi de olan bu tür keçe Afyonkarahisar'da ilk kez Penayecioğlu Recep YILANLI tarafından yapılmıştır. Kırsal kesimde, köy konaklarında, kahvelerde ve eski tip ticarethanelerde patronun oturduğu sedirin duvara gelen kısmına çakılır. Soğuktan koruduğu gibi kullanıldığı odaya estetik açıdan bir güzellik verir.

Tablo Keçeler: Resim sanatçıları tarafından yapılan sanat eseri keçelerdir.

Sırmak: Değişik renkteki keçelerin birbirine uygun olarak kesilerek yan yana , desensiz düz keçe ya da bir bez üzerine applike tekniğinde dikilmesi ile yapılan keçe yaygı türüdür.

Kapı, Pencere Keçesi: Saraçlı olup, soğuğun girmesini önlemek amacıyla kapının veya pencerenin dışına ya da içine tüm açıklığı örtecek biçimde asılmak üzere yapılmış kalın keçelerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde (XIX. yy. ile XX. yy. başlarında) Afyonkarahisar'da her evde kullanıldığını şer-i mahkeme kayıtlarında görüyoruz.

Ütü, Yazma Tezgahı Keçesi: Ütü masası ve yazma tezgahı üstüne düzgün ve baskıya olanak veren yumuşak-sert satih elde etmek için yapılan kalın keçelerdir.

Süt Keçesi ; Kaynatılmış sütün korunduğu kazan, tencere gibi kablarn üzerine toz girmemesi ve geç soğuması için kapatmak üzere kullanılan keçelerdir.

Tandır Kebesi - Keçesi: Tandırın çabuk soğumasını önlemek için tandırın üzerine örtülen kalın keçelerdir.

Süzek ; Şarap ve pekmez süzmede kullanılır,Amasya.

Paspas Keçesi: Kapı önlerinde ayakkabıların çamurunu, tozunu alması için kullanılır. Günümüzde yeni yeni yapılmaya başlanmıştır.

Afyon Çuvalı - Şah Kıbrızı: Günümüzden çok önce haşgeş-haşhaş çuvaları, eroinin ham maddesi olan afyon- haşhaş sütü topakları ve cehri tohumunun, sıcak-soğuk ve rutubet-nem-su geçirmediği için yurt dışına gönderilmesinde kullanılan, dikişsiz olarak yapılan keçe çuvalardır.

Kar Çuvalı: Kışın karlıklarda biriktirilen karın, yazın yerleşim yerlerine taşınmasında kullanılan keçe çuvalar.

Torba: Genel olarak göçerler tarafından erzak ve eşya koymak amacıyla kullanılan keçe torbalardır. Çobanlar kıra çıkarken azık taşıma ve saklama işinde kullanırlar.

Kap Torbası: Göçerlerde kap-kaçak ve çatal-kaşık konulan keçe torba.

Heybe: İki gözlü olup kırsal kesimde kullanılırdı, ancak günümüzde yapımı ve kullanımı bırakılmıştır.

Turluk, Keçe Saçaklar: Anadolu'da Türkmenlerce, Orta Asya'da Türklerce kullanılan, daire tabanlı ahşap iskeletli, oba, keçe ev, topakev, derim evi gibi adlarla anılan sökülüp taşınabilir nitelikteki barınakların üstünü örtmek için kullanılan keçeler ile topak ev içinde kullanılan süs saçaklar.

Alacık Keçesi: Yaylalarda fakir Türkmen aileler tarafından kurulan, ah-

şap iskeletli, dikdörtgen plânlı ve tonoz çatılı sökülüp taşınabilir nitelikteki barınakların üzerini örtmek için kullanılan keçelerdir.

Sanayi Keçeleri: Keçe, sanayide hemen hemen her alanda kullanılmaktadır. Örnek olarak; preseli keçeleri, yağ keçelerini, filtre keçelerini, nikelaj parlatma - cila keçelerini, yalıtım keçelerini, silindir keçelerini, zımbalı keçeleri, yatak keçelerini, conta keçelerini, konveyör keçelerini, kurutma keçelerini, top ve mermi tapa keçelerini, izolasyon keçelerini (binalarda duvar aralarında, cami kubbelerinde, arabaların göğüslerinde) sayabiliriz. Ancak, sayılan bu keçe çeşitlerinin çoğu, keçe fabrikalarında üretilmektedir.

Hediyelik Eşya - Turistik Eşya: Günümüzde bir arayış ve çıkış yolu olarak; saç bandı, kemer, sigaralık, nazarlık, cüzdan, ceket, gömlek, terlik, patik, çanta, paspas, servis altı, bere, minyatür kepenek, torba, kese, bardak altı vb. keçe eşyalar çeşitli merkezlerde yapılmaktadır.⁵⁷

Sonuç olarak, bir çok merkezde bulunan keçeciler çarşısı, keçecilerin türlü nedenlerle azalması sonucunda, önce keçeciler sokağına dönüştü. Sonra da rant nedeniyle keçeci dükkanlarının bir bir ortadan kalkması, keçelik bölümü olan hamamlarının kapanmasına, özel olarak yapılmış keçeci hamamlarının da yıkılmasına ve keçeciliğin tümüyle silinmesi noktasına gelinmiştir.

⁵⁷ Bkz., dipnot 56.

